

7. Левицкий О. Очерки старинного быта Волыни и Украины / О. Левицкий // Киевская старина. – 1889. – № 4. – С. 92–123.
8. Левицкий О. Обычные формы заключения браков в Южной Руси в XVI–XVII ст. / О. Левицкий // Киевская старина. – 1900. – № 1. – С. 1–15.
9. Левицкий О. И. Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужа / О. И. Левицкий // Киевская старина. – 1905. – № 1. – С. 89–97.
10. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / І. О. Ворончук. – К., 2012. – 712 с.
11. Старченко Н. Становище жінки-шляхтянки на Волині другої половини XVI – початку XVII ст.: майновий та правовий аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. Старченко. – К., 2001.
12. Borowski St. Funkcje prokreacyjne rodziny polskiej / St. Borowski // Demografia społeczna. – Warszawa, 1974.
13. Wyczanski A. Rodzina w Europie XVI–XVIII wieku // Europa i świat w początkach epoki nowożytnej / A. Wyczanski ; red. A. Maczak. – Cz. I. – Warszawa, 1991.

Одержано редакцією 23.05.2014

Прийнято до публікації 23.06.2014

Аннотация. *Котиченко А. А. Женищины-шляхтянки в Речи Посполитой в изложении О. Левицкого. В статье раскрыта оценка О. Левицким личных качеств и мотивов, социального положения женщин элитарного сословия в Речи Посполитой раннего Нового времени и влияние индивидуальных стратегий шляхты на личную жизнь.*

Ключевые слова: *О. Левицкий, Речь Посполитая, шляхта, панна, семья, замужество.*

Summary. *Kotichenko A. The portrait of noblewomen of the Rechpospolita by O. Levytsky. In the article the estimation of O. Levytsky is exposed personal qualities of noblewomen of Rechpospolita during the early Modern time and the influence of their personal strategies on the private life. The author tries to give the description of some noblewomen, who represented the epoch of early Modern time as to concrete personalities with various defects and virtues that in common help to create the common portrait of the types of woman in Rechpospolita. From the point of O. Levytsky such the qualities and ambitious as self-love arrogance, efficiency, proactive position were the most popular among the noblewomen of that time. At the same time the myth of shy girl was also popular. The inherent ambitiousness was completed with different personal strategies. The author comes to the conclusion that O. Levytsky as historian and scientist of family law and customs paid a lot of attention to the status of early modern noblewomen, their personal and morally psychological qualities on the base of archival and documentary testimonies.*

Key words: *O. Levytsky, Richpospolyta, schlachta, noblewoman, family, marriage.*

УДК 930.1(100):94(477) «1953–1959»

О. О. Івченко

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В ПЕРІОД 1953–1959 рр. У ЗАХІДНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу поглядів західних авторів на проблеми соціальних і економічних реформ в українському селі в період 1953–1959 рр. Дослідження зарубіжних авторів охоплюють важливі аспекти радянської аграрної політики та її впливу на економічні та соціальні зміни сільського життя. Автор підкреслює перспективні напрямки подальшого вивчення проблеми.

Ключові слова: *дослідження, історіографія, реформи, аграрна політика, М. Хрущов.*

Постановка проблеми. Період 1953–1959 рр. був одним із найбільш продуктивних в історії розвитку вітчизняного сільського господарства. Тому вивчення основних соціально-економічних реформ українського села доби «відлиги» є важливим для вироблення аграрної політики в умовах незалежної України. У цьому контексті виключне значення має аналіз зарубіжної історіографії проблеми. Так, у західній історіографії другої половини ХХ ст. досить широко відображені проблеми реалізації аграрних реформ доби М. Хрущова. При цьому в працях західних істориків досить мало фактичної інформації про розвиток власне українського села. Проте, соціально-економічні реформи доби «відлиги» мали спільні риси для республік європейської частини СРСР, до якої відносилась і Україна. Тому науковий доробок західних дослідників є важливим історіографічним джерелом. Актуальності

додає ще й той факт, що більшість проаналізованих у статті робіт ще не були перекладені на українську мову, що розширює наукову базу дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що запропонована проблема дослідження не була розкрита в окремій історіографічній праці. Втім, робіт, в яких би аналізувалась історіографія соціально-економічних перетворень українського села доби «відлиги» досить багато. Так, у радянський час ця тема була досліджена українськими істориками А. Санцевичем, В. Юрчуком і Л. Беренштейном, Я. Калакурою і В. Петренком; російськими – В. Даніловим, О. Чінчіковим, О. Павловим. У незалежній Україні ця тема розглядалась С. Кульчицьким, Л. Беренштейном. На заході проблеми історіографії радянського селянства доби «відлиги» студіював М. Малія; в сучасній Росії – А. Трофімов. Загалом же проблема соціально-економічних перетворень українського села 1953–1959 рр. досліджена недостатньо і потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати західну історіографію другої половини ХХ ст., в якій аналізуються аграрні реформи М. Хрущова 1950-х рр.

Завдання статті полягає в тому, щоб здійснити критичний аналіз західної історіографії другої половини ХХ ст., у якій розкриваються особливості соціально-економічних трансформацій радянського села 1953–1959 рр.

Виклад основного матеріалу. Вже в 1950-ті рр. починають з'являтися праці, в яких західні історики акцентували увагу на загальних особливостях розвитку сільського господарства СРСР. Так, у книзі Р. Лерда «Коллективное хозяйство в России: политическое исследование радянських колгоспів» аналізується розвиток колгоспів, як основної організаційної одиниці радянського сільського господарства [1]. Перш за все, автора цікавили політичні та ідеологічні аспекти проблеми. Останні, на думку дослідника, були визначальними в радянській аграрній політиці.

У першій половині 1960-х рр. західні дослідники активно студіювали проблеми політичної наступності керівництва СРСР після смерті Сталіна і деякі аспекти аграрної політики доби «відлиги» [2–4]. Так, заслуговує на увагу дослідження С. Плоса «Конфлікт і прийняття рішень в радянській Росії: на прикладі аграрної політики, 1953–1963» [5]. Автора зацікавили політичні процеси, які впливали на прийняття рішень вищим партійним керівництвом СРСР у 1953–1964 рр. і які безпосередньо стосувались розвитку сільського господарства. С. Плос розкрив деякі сторінки реалізації цілинної програми, ліквідації МТС, реорганізації колгоспів у радгоспи та децентралізації сільськогосподарського планування.

У першій половині 1960-х рр. було опубліковано низку збірників, у яких аналізувалась соціально-економічна ситуація, розкривались проблеми статистики і демографії радянського села доби «відлиги» та вказувались об'єктивні причини стагнації аграрної галузі СРСР [6–7].

З 1958 по 1963 рр. між СРСР і США проходив обмін групами вчених, які займалися вивченням досвіду ведення та організації сільського господарства. Гості з США спілкувались з М. Хрущовим, радянськими чиновниками та вченими-аграріями. Вони відвідали декілька сільськогосподарських інститутів і сільськогосподарських районів СРСР. Результати роботи американських дослідників лягли в основу збірника доповідей «Радянське сільське господарство сьогодні: доповіді 1963 р. делегацій обміну про сільське господарство» [8]. У збірнику комплексно розкриваються основні аспекти розвитку сільського господарства СРСР, показаний рівень життя сільських трудівників. Автори звернули увагу, що селяни на початку 1950-х рр. отримали більшу свободу господарської ініціативи в ОПГ, але вже наприкінці 1950-х рр., коли економічна ситуація покращилась, влада знову продовжила політику обмеження приватного сектору [8, 12]. В полі зору дослідників опинились також різні аспекти організації адміністративного управління та планування в сільському господарстві. У збірнику зазначається, що ефективність розвитку радянського села безпосередньо залежала від фінансування, яке було недостатнім [8, 65]. Але при цьому дослідники все ж зауважують, що в період 1951–1959 рр. інвестиції у сільське господарство збільшились і, як наслідок, у 1953–1958 рр. відбулося значне зростання сільгоспвиробництва [8, 67]. Науковці також звернули увагу, що сільське господарство СРСР відставало від розвитку аграрної галузі США. Причини відставання вони бачили у «відсутності стимулів індивідуальної власності та ініціативи» [8, 73].

Порівняння розвитку сільського господарства СРСР і США в 1960-ті рр. здійснили американські науковці Р. Белл і Л. Волін [9–10]. Так, у замітці Л. Воліна «Сільськогосподарська

картина в СРСР і США» констатується, що природні умови ведення сільського господарства в СРСР були більш складними, ніж в США. Продовольча проблема, за словами дослідника, вирішувалася у 1950-ті рр. в основному за рахунок екстенсивних методів, перш за все шляхом освоєння цілини [10, 2]. Автор критикує адміністративні реформи М. Хрущова кінця 1950-х рр., які обмежували селянську ініціативу. Також Л. Волін зазначає, що селянство не отримувало достатнього винагородження за свою працю, а пріоритетним продовжував залишатися розвиток важкої промисловості [10, 8].

У 1967 р. була опублікована інша змістовна замітка Л. Воліна «Хрущов і радянська сільськогосподарська картина» [11]. На відміну від Сталіна, як відмічає автор, М. Хрущов був більш обізнаний у питаннях розвитку аграрної галузі, адже і сам «часто і багато подорожував по сільськогосподарським регіонам» [11, 2]. Однак Л. Волін відмічає і значні прорахунки М. Хрущова в аграрній політиці: «ексцеси щодо кукурудзи і компанія освоєння нових земель; заборона багаторічних трав у регіонах, де вони вже давно вважались важливими і корисними складовими селянської економіки; негативна реакція щодо літнього пару» [11, 4]. Негативною тенденцією, на думку вченого, було зменшення доходів селян від виробництва сільськогосподарських продуктів наприкінці 1950-х рр., пов'язане з великим врожаєм 1958 р., після якого були значно знижені закупівельні ціни, а ціни на сільгосптехніку і запчастини зросли, особливо після ліквідації МТС [11, 7; 8; 15]. Примітним, на думку Л. Воліна, було те, що «для виробництва центнера зерна потрібно було на 80% більше людино-годин у радгоспах і на 630% більше людино-годин у колгоспах, ніж в американських фермах» [11, 8]. Окремо автор зупинився на аналізі діяльності ОПГ. Коли справи йшли не дуже добре в радянському сільському господарстві, як зазначає Л. Волін, приватна модель господарювання заохочувалась режимом, і «навіпаки, коли наставало поліпшення сільськогосподарської ситуації» [11, 18]. Наприкінці замітки Л. Волін порівнює аграрні реформи М. Хрущова з реформами «квазі-непу» середини 1930-х рр. та реформами П. Столипіна. На переконання дослідника, М. Хрущов, як і Столипін «спробував внести суттєві корективи в аграрний лад без зміни базових принципів, на яких цей лад був побудований» [11, 21].

Заслуговує на увагу ґрунтовна стаття Є. Карца і В. Тимошенко «Радянська сільськогосподарська політика, 1953–1962» [12]. Дослідники виділили два періоди аграрних реформ доби «відлиги»: 1953–1957 і 1958–1960 рр. Реформи першого періоду поділені в статті на три категорії: «ті, які впливали безпосередньо на стимулювання селянства, ті, які були спрямовані на зміцнення економіки колективних господарств і ті, які були спрямовані на зміну структури виробництва» [12, 133]. Автори зауважують, що протягом 1953–1957 рр. були досягнуті значні успіхи в соціально-економічному розвитку села [12, 142; 148]. Однак вже наступні інституційні реформи 1958–1960 рр., спрямовані на підвищення ефективності радянського сільського господарства з одночасним нехтуванням рівня селянських доходів, за словами науковців, спричинили значне уповільнення темпів виробництва сільськогосподарської продукції і зменшення продуктивності праці [12, 149].

Активно студіював економічну історію СРСР британський історик А. Ноув. У його аналітичній праці «Економічна історія СРСР» міститься інформація про найважливіші проблеми соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки СРСР періоду 1950-х рр. [13]. Добі правління М. Хрущова автор присвятив дванадцятий розділ книги «Ера Хрущова» [13, 322–388]. Розглядаючи аграрні реформи, розпочаті після смерті Сталіна, А. Ноув відмічав, що збільшення цін на сільськогосподарську продукцію на початку 1950-х рр. було позитивним заходом. Але при цьому колгоспи вимушені були витратити не менше половини коштів, виручених від поставок державі зернових, на оплату послуг МТС, що зменшувало ефективність підняття цін на сільгосппродукцію [13, 328]. Важливим досягненням аграрних реформ М. Хрущова, на думку А. Ноува, було зменшення податкового тиску на ОПГ, що надало селянам можливість вільно «споживати більше власної продукції чи поставляти її на ринок» [13, 329]. Науковець достатньо глибоко проаналізував цілину програму М. Хрущова. Так, освоєння нових земель, за словами автора, потребувало величезних матеріальних і людських ресурсів, які забезпечували інші регіони СРСР, зокрема й Україна. Справедливо критикуючи невдалі аграрні реформи кінця 1950-х рр., А. Ноув все ж зазначає, що більшість проблем у сільському господарстві були пов'язані з успадкованою сталінською моделлю господарювання, при якій зміни могли проходити тільки після «наказу зверху», а будь-яка ініціатива на місцях сприймалася з побоюванням [13, 367].

Цікаву оцінку соціально-економічних трансформацій радянського села доби «відлиги» на межі 1960-х – 1970-х рр. запропонували Е. Штраус і Б. Керблей [14–17].

Характеристика класової структури радянського суспільства і дослідження місця селянства в цій структурі лягли в основу роботи С. Мілера «Класи і «всенародна держава» в Радянському Союзі» [18]. Ідея агроміст, як один із способів нівелювати розбіжності між рівнем життя на селі і в місті, на думку С. Мілера, була центральною в аграрних реформах М. Хрущова [18, 36–37].

Соціальна структура радянського суспільства також була проаналізована М. Метьюзом у книзі «Клас і суспільство в радянській Росії» [19]. Робота побудована на даних радянських щорічних статистичних довідників, Всесоюзному переписі населення 1959 р. і деяких соціологічних опитуваннях 1960-х рр. М. Метьюз, використовуючи методи і принципи соціальної стратифікації і політичної соціології, здійснив системний аналіз соціальної структури радянського села. У полі зору дослідника опинилися питання рівня доходів, освіти, професійної приналежності та соціальної мобільності селянства.

Вивченням соціальної структури радянського суспільства займався і Б. Керблей. Його книга «Сучасне радянське суспільство» є комплексним соціологічним дослідженням, в якому подається аналіз соціальних структур, соціальної мобільності радянського селянства, та розглядаються особливості побуту і повсякденного життя на селі [20]. Автор використав радянську і західну соціологічну літературу, статистичні матеріали та інші фахові дослідження. Б. Керблей прийшов до висновку, що радянське селянство, окрім основного місця роботи в колгоспі чи радгоспі, багато часу приділяло виробленню сільськогосподарської продукції в ОПГ для задоволення перш за все власних потреб. За визначенням науковця, це була так звана «допоміжна економіка», яка мала важливе значення у структурі продовольчого забезпечення селянства [20, 92]. Книга Б. Керблея дає вичерпну інформацію про оплату праці, соціально-професійну та класову ієрархію радянського селянства. Автор переконливо доводить, що проблеми модернізації радянського села лежали не в площині економіки, а в площині соціальної сфери і культури.

У 1973 р. була опублікована змістовна книга німецького історика К. Вадекіна «Приватний сектор в радянському сільському господарстві» [21]. Робота написана на значному масиві джерел. Вона стала однією з перших всеохоплюючих праць, в якій аналізувалась діяльність і значення приватного сільськогосподарського виробництва в СРСР. В перших семи розділах роботи систематизовано викладений аналіз загальних питань розвитку приватного сектору радянського села. У восьмому і дев'ятому розділах автор вніс ясність у питання здійснення державної політики щодо приватного сектору в добу «відлиги» [21, 247–315]. К. Вадекін стверджує, що протягом 1953–1954 рр. економічне зростання приватного сектору проходило швидкими темпами. Це було пов'язано з тим, що держава не проводила конкретних заходів проти розвитку ОПГ, але при цьому не було й «офіційної політики заохочення» [21, 261]. Покажемо, на думку науковця, було те, що ОПГ розглядались керівництвом СРСР як допоміжні елементи соціалістичної економіки, які задовольняли в першу чергу особисті потреби селян у свіжих овочах, фруктах та ягодах [21, 264]. Перший наступ на ОПГ, за словами дослідника, розпочався у 1956 р., але це не дуже вплинуло на загальну картину подій. В Україні, як свідчить науковець, скорочення площі земель, які перебували в особистому користуванні колгоспників з кінця 1955 р. – по 1 листопада 1957 р. склало всього 4%, що було пов'язано з розширенням державного сектору за рахунок освоєння цілинних земель Казахстану. Також К. Вадекін зазначає, що М. Хрущов був стурбований «заворушеннями в Польщі та Угорщині, реформами планування і правової системи, промислового та будівельного управління, і так далі, не кажучи вже про боротьбу за владу в Кремлі, яка насувалася» [21, 269]. Радикальні зміни в політиці щодо ОПГ розпочались в 1958 р., коли в генсека вже не було протидії з боку антипартійної групи [21, 274]. К. Вадекін зазначає, що в 1959 р. М. Хрущов вже наполягав на необхідності забезпечення зростання галузі тваринництва за рахунок викупу худоби в селян [21, 281]. Також К. Вадекін зауважує, що в Україні у цьому питанні був досягнутий значний прогрес [21, 288]. Реформа МТС, за словами автора, хоч і опосередковано, але також вплинула на розвиток приватного сектору, адже вона поставила під загрозу фінансове становище колгоспів [21, 278]. Таким чином, не зважаючи на значні прогресивні зміни початку і середини 1950-х рр., як відмічає дослідник, вже наприкінці 1950-х рр. ОПГ було заподіяно «серйозних збитків» [21, 315].

У 1960-ті й 1970-ті рр. західні історики детально аналізували реалізацію цілінної програми та її наслідків для соціально-економічного розвитку радянського села [22–24].

Окреме місце в студіях західних дослідників відведено проблемам гендерної історії. Так, заслуговують на увагу змістовні дослідження Н. Доджа і Г. Лапідус [25–26]. Вони розглядали роль жінок у соціально-економічних процесах реформування радянського села. Так, до числа плідних ідей книги Г. Лапідус «Жінки в радянському суспільстві: рівність, розвиток і соціальні зміни» належить твердження дослідниці, що працюючі жінки в СРСР відігравали значну роль у політичній консолідації суспільства та економічному розвитку радянської держави. Вчена наголошує, що жінки зробили значний внесок у процеси соціальних змін радянського села, але при цьому їхні домашні обов'язки з року в рік не ставали меншими. Г. Лапідус підкреслює, що політична система в СРСР мала патерналістський характер, тому нерівність жінок зберігалась. У п'ятому розділі «Жінка і праця: зміна економічних ролей» авторка запропонувала власне бачення процесу зміни економічних ролей жінок. «Якщо розглядати структуру зайнятості в сільському господарстві, – як міркувала дослідниця, – мабуть, найбільш вражаючою рисою радянської картини є дуже висока частка жінок, зайнятих в ньому» [26, 175]. Наприкінці 1950-х рр., як зазначає Г. Лапідус, частка жінок у сільському господарстві складала 55%, тоді, коли їхній освітній рівень та можливість професійної реалізації, особливо на керівних посадах, залишались нижчими, ніж для чоловіків. Дослідниця констатує, що хоча жінки відпрацьовували менше трудоднів у колгоспах, але вони більше часу приділяли роботі в присадибних господарствах [26, 179]. Г. Лапідус підсумовує, що попри очікування, сформульовані марксистською теорією, залучення жінок до економічного життя не гарантувало їм рівності в суспільстві. Тому, не зважаючи на соціалістичний характер останнього, продовжувала існувати ієрархічна структура влади, при якій «частка жінок знижувалась на більш високих рівнях цієї ієрархії, навіть на роботах, де вони переважали» [26, 197].

Роль жінок у радянському сільгоспвиробництві також досліджувала С. Бріджер. В її книзі «Жінки в радянському селі: роль жінок в розвитку сільських районів в Радянському Союзі» аналізується радянський досвід розвитку сільських районів СРСР через призму дослідження життя сільських жінок [27]. Структурно книга розділена на три частини і хронологічно охоплює період 1917–1960 рр. У першому розділі авторка описала участь жінок у трудових резервах радянського села. Другий розділ монографії присвячений демографічній політиці: аналізу структури сільської сім'ї та причин збереження нерівності в шлюбі. У третьому розділі розглядаються гендерні аспекти освітньої політики і внесок жінок у сільську культуру. Дослідниця приходить до висновку, що жінки на селі мали менші реальні права і можливості у порівнянні з чоловіками в добу «відлиги».

Аналіз соціальних і економічних аспектів реалізації радянської аграрної політики доби «відлиги» в 1980-ті рр. здійснили Ж. Медведєв і К. Вадекін [28–29]. У роботі останнього «Аграрна політика в комуністичних країнах Європи: критичний вступ» добі правління М. Хрущова присвячена четверта частина книги [29, 44–51]. Основні елементи нового курсу аграрної політики М. Хрущова дослідник зводить до таких кроків: «1. Збільшення продукції, яке мало бути досягнуте: а) шляхом розширення сільськогосподарських площ і б) більших капітальних витрат; 2. Модернізація виробничого процесу не тільки через збільшення капітальних інвестицій, але й через більш ефективну організацію, покращення методів ведення сільського господарства і краще просторове розміщення; 3. Підвищення доходів у сільському господарстві за допомогою використання стимулів (замість колишнього примусу) для кращої продуктивної роботи керівників і робітників; 4. Підвищення частки усуспільненого сектору і задоволення у повному обсязі попиту на продовольство в країні цим сектором для того, щоб зробити внесок приватного сектору несуттєвим» [29, 44]. М. Хрущов, на думку науковця, «переоцінив шанси на швидкий успіх і занадто рано подумав, що швидкий ріст виробництва 1953–1958 рр. буде продовжуватись» [29, 45].

На межі 1980-х – 1990-х рр. публікувались досить інформативні праці відомих західних істориків М. Макколі, Дж. Боффа, П. Холандера, М. Геллера, М. Малія [30–34]. В них розкриваються об'єктивні чинники, які впливали на хід аграрних реформ доби «відлиги», та показані реальні результати реалізації останніх.

З 5 по 7 травня 1990 р. у США, в інституті Кенана, який є Міжнародним центром ім. Вудро Вільсона, проходила наукова конференція «Реформи в російській і радянській історії».

їх значення і функції». У роботі конференції взяли участь тридцять три науковці, в основному історики і політологи. За результатами роботи конференції була опублікована книга «Реформи в сучасній Росії: прогрес чи цикл?» [35]. У четвертій частині книги «Виклики плюралізму від Хрущова до Горбачова» аналізується доба М. Хрущова. Так, К. Лінден у замітці «Хрущов і криза режиму марксистського князя» зазначає, що програма реформ, запропонована М. Хрущовим, передбачала забезпечення достатньої кількості їжі і продуктів народного споживання. «Оптимізм Хрущова щодо покращення умов життя, – за словами К. Ліндена, – спирався на короткий період успіху, яким користувалась його сільськогосподарська програма в другій половині 1950-х рр.» [35, 330]. Але при цьому прагнення генсека будь-що випередити США по виробництву молока і м'яса на душу населення, на думку дослідника, було недосяжним.

Проблеми радянської соціальної демографії, зокрема й сільської, стали предметом дослідження французького історика А. Блюма. В його книзі «Народження, життя і смерть в СРСР 1917–1991» критично проаналізовані радянські статистичні джерела 1950–х – 1980–х рр. [36]. Зміст останніх, на думку дослідника, попри часткову засекреченість, все ж давав об'єктивну картину соціальної стратифікації радянського суспільства 1950–х рр. [36, 53]. Науковець розкриває питання політичної і ментальної історії радянського селянства. При цьому А. Блюм ставить під сумнів дефініцію «радянська людина», яка існувала, за його словами, лише в уявах деяких політиків [36, 211].

У 1980-ті – 1990-ті рр. з'являються роботи біографічного характеру М. Макколі і В. Томпсона про М. Хрущова [37–38]. У книзі останнього «Хрущов: політичне життя» показаний шлях політичного лідерства М. Хрущова. Щодо аграрних реформ 1953–1959 рр., у монографії відзначається, що до 1958 р. генсек йшов на компроміси в питаннях соціально-економічного розвитку села, але при цьому передача більших повноважень на місця і незастосування репресивних заходів не завжди сприяли здійсненню реальних реформ.

Наприкінці 1990-х рр. комплексне дослідження господарсько-економічного розвитку СРСР 1917–1965 рр. здійснив Р. Девіс. У його книзі «Радянський економічний розвиток від Леніна до Хрущова» відмічається, що сільське господарство СРСР на початку 1950-х рр. залишалося своєрідною «Ахіллесовою п'ятою» радянської економіки, не зважаючи на зростаючу механізацію і продуктивність праці [39]. Зміна економічних пріоритетів у розвитку села, як зазначається в роботі, відбулася в 1953 р. одночасно із збільшенням інвестицій в аграрну галузь [39, 69]. У період 1950-х рр., за словами Р. Девіса, рівень життя та доходи більшості селян значно зросли вперше після 1920-х рр. [39, 70]. Уповільнення темпів економічного розвитку на селі після 1958 р., як відмічається в роботі, було пов'язане з необхідністю пріоритетного розвитку оборонної галузі і промислового виробництва [39, 71]. Поспішним і погано продуманим, на думку Р. Девіса, було реформування МТС та обмеження діяльності ОПГ [39, 78].

Важливе місце вивченню проблем соціальної і економічної історії радянського селянства відведено в роботах Х. Регсдейла, Дж. Хоскінга, Д. Фільцера, Н. Верта, С. Вегрена [40–44]. Так, у книзі С. Вегрена «Сільське господарство і держава в радянській і пострадянській Росії» час правління М. Хрущова позначений як період, коли були відсутні раціональні економічні стимули на селі. У другому розділі «Державні заходи в сільській соціальній політиці радянського періоду» головна увага зосереджена на ролі держави в процесах соціально-економічних реформ доби «відлиги» [44, 18–58]. Як відмічає С. Вегрен, М. Хрущов мав три головні стратегії, які повинні були сприяти збільшенню рівня сільгоспвиробництва і підвищити рівень життя на селі. Це: покращення умов для ведення ОПГ колгоспників [44, 37–38]; підвищення закупівельних цін; підвищення заробітної плати з одночасним переходом до грошової форми оплати останньої [44, 50]. На думку С. Вегрена, радянська держава використовувала фінансові і економічні важелі соціальної політики для того, щоб створити егалітарне, тобто рівне суспільство. Науковець справедливо критикує таку політику. Для прикладу він вказує на проблеми, які виникали при нарахуванні заробітної плати членам колгоспних бригад. За словами автора, диференційована ставка робітників різних категорій була невеликою, тобто кваліфікованим робітникам недоплачували. Оплата трудовнів, як відмічає науковець, також не мала нічого спільного з реальними прибутками господарства від об'ємів виробленої продукції [44, 19]. Також дослідник відмічає, що з середини 1950-х рр. були дещо звужені розбіжності у прибутках робітників радгоспів і колгоспів через підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію та залучення більш

кваліфікованого персоналу до колгоспів [44, 20]. Цінова ж політика, за словами С. Вегрена, застосовувався для усунення відмінностей між регіонами і господарствами окремих економічних зон [44, 30]. У поле зору науковця потрапила і проблема забезпечення продовольством населення в 1950-ті рр., яка вирішувалась, за його словами, через зміну цінової політики, укрупнення колгоспів і цілінну програму [44, 36–37].

У загальних рисах соціально-економічні трансформації радянського села доби «відлиги» були описані наприкінці 1990-х рр. у роботах Д. Тредголда, Г. Еллісона, П. Кенеза, Р. Суні [45–47]. Так, у книзі Р. Суні «Радянський експеримент: Росія, СРСР і держави-наступники» окремим розділом виділена політика реформ М. Хрущова. Останній, як відмічає автор, був «зацікавлений у переході інвестицій від промисловості до сільського господарства, у децентралізації економіки і зменшенні соціальної стратифікації ... Але його реформи були в значній мірі поверховими та ніколи не торкалися фундаментальних соціальних відносин і владної структури радянської системи» [47, 419].

Цікаві спостереження щодо соціально-економічних перетворень радянського села 1953–1959 рр. містяться у книзі відомого німецького історика М. Хальдмаєра «Історія Радянського Союзу, 1917–1991: Виникнення і падіння першої соціалістичної держави» [48]. Епоха Хрущова аналізується у найбільшій частині книги «Розвинутий соціалізм?» [48, 757–825]. В ній говориться, що після 1953 р. сталінізм не зберігся як диктатура, але сталінський соціально-економічний лад залишався незмінним до початку перебудови. М. Хальдмаєр переконаний, що радянська система ще з 1920-х рр. страждала низькою ефективністю, тому спроби М. Хрущова реформувати систему не були успішними [48, 758]. Кульмінація у розширенні площ оброблюваних земель СРСР, на думку М. Хальдмаєра, була досягнута в 1960 р. При цьому він відмічає, що цілінна програма, не зважаючи на перемінні успіхи, в 1954–1958 рр. проходила більш ніж задовільно [48, 790]. Щодо соціальних змін дослідник відмічає зростання виплат працівникам радгоспів і колгоспникам – на 83% протягом 1952–1957 рр. Це, на думку науковця, значно покращило рівень життя селянства, який значно відставав від відповідного рівня життя у місті [48, 795–796].

Також потрібно спеціально відзначити роботу британського історика М. Сендла «Коротка історія радянського соціалізму» [49]. У сьомому розділі «Хрущов і радянський соціалізм: поховати Сталіна, воскресивши Леніна?» аналізуються соціальні зміни, які проходили в радянському суспільстві у 1950-ті рр. Відзначаючи покращення загального добробуту, часткове досягнення матеріальної рівності серед населення, науковець зауважує, що центральне місце в «програмі Хрущова» займала економіка, розвиток якої залежав від політичної боротьби в ЦК КПРС та протистояння з Заходом. За словами дослідника, після 1953 р. сталінська модель соціалізму була частково змінена, але ці зміни були неістотними [49, 231]. До проблем, перед якими стояло радянське село після смерті Сталіна, науковець відносить відсутність життєздатної системи стимулів, «погану інфраструктуру», технологічну відсталість і надмірний адміністративний контроль. Зазначається також, що в добу «відлиги» проходило укрупнення колгоспів та перетворення їх в радгоспи, з наданням останнім більшої господарської ініціативи, але при цьому «структура системи залишалася централізованою, підлягаючи обмеженню бюрократичним і політичним втручанням і будучи нездатною створювати справжню автономію для господарств» [49, 232]. Реформа МТС, на думку автора, була невиправданою, не зважаючи на те, що МТС протягом 1953–1958 рр. втратили свою роль наглядача над колгоспами і стали більш тісно пов'язаними з виробничим процесом [49, 233]. Аграрні реформи М. Хрущова, на думку М. Сендла, носили в більшій мірі організаційний характер [49, 246]. В цілому, соціально-економічні зміни, які проходили на селі в 1953–1959 рр., на думку М. Сендла, сприяли швидкому зростанню аграрної галузі і підвищенню стандартів життя на селі.

Висновки. Таким чином, у працях західних істориків другої половини ХХ ст. розкриваються як загальні проблеми соціально-економічного розвитку радянського села доби «відлиги», так і більш детальні аспекти реалізації аграрних реформ М. Хрущова. Західних дослідників цікавила економічна і соціальна історія, проблеми демографії, гендерна історія, рівень життя селянства. Також вони порівнювали розвиток сільського господарства СРСР і США.

Проаналізовані праці не вичерпують всього комплексу робіт, присвячених висвітленню поставленої проблеми, тому залишається актуальним подальше вивчення напрацювань західної історіографії.

Список використаної літератури

1. Laird R. D. *Collective farming in Russia; a political study of the Soviet kolkhozy* / R. D. Laird. – Lawrence, Kan. : University of Kansas Publications, 1958. – 176 p.
2. Palocz-Horvath G. *Khrushchev: the Making of a Dictator* / G. Palocz-Horvath. – Boston ; Toronto : Boston Little, Brown, 1960. – 314 p.
3. McNeal R. H. *The bolshevik tradition : Lenin, Stalin, Khrushchev* / R. H. McNeal. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1963. – 181 p.
4. Swearer H. R. *The politics of succession in the U.S.S.R. : Materials on Khrushchev's rise to leadership* / H. R. Swearer. – Boston ; Toronto : Little, Brown and Company, 1964. – vii, 324 p.
5. Ploss S. I. *Conflict and Decision-Making in Soviet Russia: A Case Study of Agricultural Policy, 1953–1963* / S. I. Ploss. – New Jersey : Princeton University Press, 1965. – 312 p.
6. *Soviet Agricultural and Peasant Affairs: Conference on Soviet Agricultural and Peasant Affairs* / Edited by Roy D. Laird – Lawrence : University of Kansas Press, 1963. – 335 p.
7. *Soviet Agriculture: the permanent crisis* / Edited by Roy D. Laird. Associate editor, Edward L. Crowley. – New York : Frederick A. Praeger, 1965. – 209 p.
8. *Soviet agriculture today : report of 1963 agriculture exchange delegation.* – Washington, D.C. : U.S. Dept. of Agriculture, 1963. – 82 p.
9. Bell R. E. *Comparison of agriculture in the United States and Soviet Union* / R. E. Bell. – Washington, D.C. : Economic Research Service, U.S. Dept. of Agriculture, 1961. – 11 p.
10. Volin L. *The agricultural picture in U.S.S.R. and U.S.A* / L. Volin. – Washington, D.C. : Economic Research Service, U.S. Dept. of Agriculture, 1963. – 8 p.
11. Volin L. *Khrushchev and the Soviet Agricultural Scene* / L. Volin // *Soviet and East European Agriculture.* – Berkeley : University of California Press, 1967. – P. 1–21.
12. Karcz J. F. *Soviet agricultural policy, 1953–1962* / J. F. Karcz, V. P. Timoshenko // *Reprinted from Food research institute studies, vol. IV, № 2.* – Stanford : Stanford University, 1964. – P. 123–163.
13. Nove A. *An Economic History of the U.S.S.R* / A. Nove. – London : The Penguin Press, 1969. – 416 p.
14. Strauss E. *Soviet agriculture in perspective : a study of its successes and failures* / E. Strauss. – London : Allen & Unwin 1969. – 328 p.
15. Kerblay B. H. *Marches paysans en U.R.S.S.* / B. H. Kerblay. – Paris : La Haye, Mouton & Co., 1968. – 520 p.
16. Kerblay B. *L'évolution de l'alimentation rurale en Russie : 1896–1960* / B. Kerblay. – Paris : A. Colin, 1970. – 24 p.
17. Kerblay B. H. *Les relations agriculture-industrie dans le développement soviétique* / B. H. Kerblay. – Paris : Presses Universitaires de France, 1967. – Vol. 8, No. 30. – P. 327–347.
18. Miller S. S. *Classes and the «State of the Whole People» in the Soviet Union* / S. S. Miller. – Hamilton, Ontario : McMaster University, 1968. – 123 p.
19. Matthews M. *Class and Society in Soviet Russia* / M. Matthews. – London : Allen Lane The Penguin Press, 1972. – xviii, 366 p.
20. Kerblay B. *La Société soviétique Contemporaine* / B. Kerblay. – Paris : Armand Colin, 1977. – 304 p.
21. Wadekin Karl-Eugen *The private sector in Soviet agriculture.* – 2nd, Enlarged and Revised edition / Karl-Eugen Wadekin. – Berkeley : University of California Press, 1973. – 407 p.
22. McCauley M. *Khrushchev and the development of Soviet agriculture : the Virgin land programme, 1953–1964* / M. McCauley. – New York : Holmes & Meier Publishers, 1976. – 232 p.
23. Durgin Jr. *The virgin lands programme 1954–1960* / Jr. Durgin, A. Frank // *Soviet studies: a quarterly review of the social and economic institutions of the USSR.* – Vol. 13, No. 3. – 1962. – P. 255–280.
24. Bruce J. B. *The politics of Soviet policy formation : Khrushchev's innovative policies in education and agriculture* / J. B. Bruce; J. Korbel. – Denver : University of Denver, Graduate School of International Studies, 1976. – xx, 138 p.
25. Dodge N. T. *Women in the Soviet economy; their role in economic, scientific, and technical development* / N. T. Dodge. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1966. – 331 p.
26. Lapidus G. W. *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social Change* / G. W. Lapidus. – Berkeley : University of California Press, 1978. – 381 p.
27. Bridger S. *Women in the Soviet countryside: women's roles in rural development in the Soviet Union* / S. Bridger. – Cambridge [etc.] : Cambridge university press, 1987. – 259 p.
28. Medvedev Z. A. *Soviet Agriculture* / Z. A. Medvedev. – New York ; London : W. W. Norton & Company, 1987. – xiv, 464 p.
29. Wadekin Karl-Eugen. *Agrarian Policies in Communist Europe: A Critical Introduction* / Karl-Eugen Wadekin. – Totowa NJ : Allanheld, Osmun, & Co., 1982. – x, 324 p.
30. McCauley M. *The Khrushchev Era: 1953–1964* / M. McCauley. – London ; New York : Longman House, 1995. – 160 p.
31. Boffa G. *Storia dell'Unione Sovietica. T. 4: 1945–1964. Guerra fredda e stalinismo. Gli anni di Chruscev. Crisi del movimento comunista. Considerazioni sull'Urss da Breznev a Gorbacev* / G. Boffa. – Roma : l'Unità, 1990. – 395 p.
32. Hollander P. *The many faces of socialism : comparative sociology and politics* / P. Hollander. – NJ : Transaction Publishers, 1988. – 362 p.
33. Heller M. *Utopia in Power : the history of the Soviet Union from 1917 to the present* / M. Heller, A. Nekrich ; translated from the Russian by Phyllis B. Carlos. – N. Y. : Summit Books, 1986. – 877 p.

34. Malia M. E. The Soviet Tragedy : A History of Socialism in Russia, 1917–1991 / M. E. Malia. – New York : Free Press, 1994. – 592 p.
35. Reform in modern Russian history : progress or cycle? / Edited and translated by Theodore Taranovski ; with the assistance of Peggy McNerny. – Washington, D.C. : Woodrow Wilson Center Press ; New York : Cambridge University Press, 1995. – 436 p.
36. Blum A. Naitre, vivre et mourir en URSS : 1917–1991 / A. Blum. – Paris : Plon, 1994. – 273 p.
37. McCauley M. Khrushchev and Khrushchevism / M. McCauley. – Bloomington : Indiana University Press, 1987. – 243 p.
38. Tompson W. J. Khrushchev: A Political Life / W. J. Tompson. – New York : St. Martin's Press, 1995. – 352 p.
39. Davies R. W. Soviet economic development from Lenin to Khrushchev / R. W. Davies. – Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1998. – xiv, 96 p.
40. Ragsdale H. The Russian Tragedy: The Burden of History / H. Ragsdale. – New York ; London : M. E. Sharpe, 1996. – xix, 306 p.
41. Hosking G. A. The First Socialist Society: A History of the Soviet Union from Within. – 2nd enl. ed. / G. A. Hosking. – Cambridge : MA: Harvard University Press, 1993. – 570 p.
42. Filtzer D. A. The Khrushchev Era: De-Stalinization and the Limits of Reform in the USSR, 1953–64 / D. A. Filtzer. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 1993. – 104 p.
43. Werth N. Histoire de l'Union soviétique de Khrushchev a Gorbatchev, 1953–1985. 1. ed / N. Werth. – Paris : Presses universitaires de France, 1995. – 127 p.
44. Wegren S. K. Agriculture and the state in Soviet and post-Soviet Russia / S. K. Wegren. – Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 1998. – 294 p.
45. Treadgold D. W. Twentieth Century Russia / D. W. Treadgold, H. J. Ellison. – 9th ed. – Boulder, Colo : Westview Press, 1999. – xvi, 528 p.
46. Kenz P. A History of the Soviet Union from the Beginning to the End / P. Kenz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 266 p.
47. Suny R. G. The Soviet experiment : Russia, the USSR, and the successor states / R. G. Suny. – New York : Oxford University Press, 1998. – xvii, 540 p.
48. Hildermeier M. Geschichte der Sowjetunion, 1917–1991 : Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates / M. Hildermeier. – Munchen : Verlag C.H. Beck, 1998. – 1206 p.
49. Sandle M. Short History Of Soviet Socialism / M. Sandle. – London ; Philadelphia, PA : UCL Press, 1999. – 351 p.

Одержано редакцією 20.05.2014

Прийнято до публікації 23.06.2014

Аннотация. *Ивченко А. А. Социальные и экономические реформы украинского села в период 1953–1959 гг. в западной историографии второй половины XX века. Статья посвящена анализу взглядов западных авторов на проблемы социальных и экономических реформ в украинском селе в период 1953–1959 гг. Исследования зарубежных авторов охватывают важные аспекты советской аграрной политики и ее влияния на экономические и социальные изменения сельской жизни. Автор подчеркивает перспективные направления дальнейшего изучения проблемы.*

Ключевые слова: *исследование, историография, реформы, аграрная политика, Н. Хрущев.*

Summary. *Ivchenko A. Social and economic reforms in the Ukrainian village in 1953–1959: Western historiography of the second half of the 20th century. The article is devoted to historiographical aspect and views of western authors on the problem of the social and economic reforms of the Ukrainian village in the period 1953–1959. Particular attention is paid to the nature, development and significance of socio-economic changes in the Soviet village in the specified period. The purpose of the article is to study social and economic changes in the Soviet village in 1953–1959, that was discussed in the foreign historiography of the second half of the 20th century. The findings of the Western historiography offer an important new perspective on the Khrushchev era. The author makes the attempt to systemize the achievements of the foreign historiography on the given problem. This problem is one of the most actual in present day historical science. Researches by foreign authors cover prominent aspects Soviet agrarian policy and its influence on economic and social changes of rural life. The author underlines perspective directions of further studying of the problem. This is one of the first attempts to generalize historiographical experience of this issue. The author emphasizes, that not whole the aspects of the problem have got proper attention in historiography.*

Key words: *research, historiography, reforms, agrarian policy, N. Khrushchev.*